

С.В. Іванов

д-р екон. наук,

*ГС «Міжнародний центр досліджень соціально-економічних проблем
модернізації та розвитку кооперації», м. Дніпро*

В.І. Перебийніс

д-р екон. наук, академік АЕН України

*ГС «Міжнародний центр досліджень соціально-економічних проблем
модернізації та розвитку кооперації», м. Полтава*

Є.В. Котов

канд. екон. наук,

*ГС «Міжнародний центр досліджень соціально-економічних проблем
модернізації та розвитку кооперації», м. Полтава*

О.В. Федірець

*канд. екон. наук, Полтавська державна аграрна академія
м. Полтава*

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. В сучасних умовах кардинальних змін як в межах України, так і в світових масштабах не просто цілісно досягнути й об'єктивно оцінити процеси і явища в економічній сфері держави. Ескалація міжнародної військово-політичної напруженості обумовлена зміною технологічних устроїв і вікових циклів накопичення, в ході яких відбувається глибока структурна перебудова економіки на основі принципово нових технологій і механізмів відтворення капіталу. І в періоди глобальних технологічних зрушень на хвилі зростання нового технологічного устрою відкривається “вікно можливостей” для підйому країн, що розвиваються та досягли успіху в підготовці передумов його становлення. На відміну від передових країн, що стикаються з кризою перенакопиченого капіталу в застарілих виробництвах, у них є можливість уникнути масового знецінення капіталу і сконцентрувати його на проривних напрямках зростання. Для того, щоб утримати лідерство передовим країнам доводиться вдаватися до силових прийомів в зовнішній і зовнішньоекономічній

політиці. У ці періоди різко зростають військово-політична напруженість, ризики міжнародних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз сучасної ситуації з економічним розвитком в Європейському Союзі дає підстави визначити, що для досягнення стійкого зростання в майбутньому треба розглядати ситуацію більш ніж на найближче майбутнє. Європа повинна повернутися до ладу і залишатися там – це основне завдання стратегії “Європа 2020”. Такий підхід стосується усунення безробіття, поліпшення якості життя громадян ЄС.

Найближчі декілька років роботи покажуть, чи зможе Європа досягти розумного, стійкого і всеосяжного зростання, знайти способи створення нових робочих місць і позначити напрям розвитку для суспільства. Відповідно Європейська Комісія пропонує п’ять основних напрямів діяльності якими варто керуватися європейським державам: зайнятість; дослідження і інновації; зміна клімату і енергетика; освіта; боротьба з бідністю [1].

Як одні із тенденцій сучасного стану можна виділити тезу, що останніми роками в Україні також активно заговорили про важливість модернізації. Як це прийнято у цивілізованому світі, спочатку ідея модернізації циркулювала в науковому середовищі. При цьому “... проблема модернізації – це не стільки проблема інституціональна, скільки проблема гуманітарна, що вимагає кардинального, якщо не революційного, оновлення свідомості цілих соціальних шарів і кожного конкретного індивіда зокрема... [2]”.

Значна увага питанням розвитку національної економіки саме на основі неоіндустріальної модернізації приділяється в монографії вітчизняних авторів В.І. Ляшенко та Є.В. Котов «Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або “крах проекту”?»[7]. В той же час існує ряд питань пов’язаних з проблемами розвитку національної економіки, які потребують більш детальних досліджень.

Метою статті є висвітлення підходів до розвитку національної економіки на засадах неоіндустріальної модернізації.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації зазначених напрямів необхідна стратегія, щоб допомогти вийти з кризи і повернути Європейському союзу розумний, стійкий, всесторонній економічний розвиток, високий рівень

зайнятості, продуктивності, і суспільної згуртованості. Європа 2020 встановлює бачення Європейської соціально-орієнтованої економіки 21-го сторіччя. Європа 2020 висуває вперед три загальні зміцнюючі пріоритети: 1) розумне зростання: розвиток економіки, заснований на знаннях і інноваціях; 2) стійкий розвиток: просування раціональнішого використання ресурсів, “зелену” і конкурентоздатну економіку; 3) всебічний розвиток: стимулювання розвитку економіки з високим рівнем зайнятості, що забезпечує соціальну і територіальну цілісність [1].

Розумне зростання в розумінні ЄС означає посилення взаємодії наукових знань, досліджень і інновацій з економічним зростанням і розвитком ЄС. Цей чинник зміцнення економіки включає підвищення якості освіти, підвищення якості проведення досліджень, підтримку розповсюдження інноваційних технологій і знань по всьому ЄС, збільшуючи доступ до інформації і технологій спілкування, а також гарантуючи, що інноваційні технології використовуватимуться в цілях досягнення глобальних соціальних цілей.

Дослідивши існуючі тенденції в ЄС, можна визначити основні проблеми та перспективи щодо інтеграції України в європейську спільноту, та запропонувати відповідні заходи для вирішення даного питання. В Україні потрібно провести велику роботу з корегування до 2020 р., прийнятих на рівні областей регіональних стратегій. Вони повинні бути максимально орієнтовані і враховувати ідеї прийнятої в березні 2010 р. і проаналізованої вище в ЄС нової європейської стратегії економічного розвитку – “Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і інтегруючого зростання”. Особливо актуальні для регіонів розділи: “Інноваційний Союз”, направлений на поліпшення умов і можливостей фінансування НДДКР і інновацій, щоб гарантувати використання інноваційних ідей у виробництві товарів і послуг, що сприятиме економічному зростанню і створенню нових робочих місць; і “Нова промислова політика в умовах глобалізації” передбачає поліпшення підприємницького середовища, особливо для малого і середнього бізнесу, підтримку розвитку сильної і стійкої промислової бази, щоб успішно протистояти світовим конкурентам.

Щодо перспектив України доцільним є вибудовування моделі промислової політики для реалізації стратегії розвитку галузі з урахуванням стадійного підходу. Фактичний стан промисловості свідчить про її перебування на етапі експортно орієнтованого розвитку сировинної спрямованості та інверсивного типу, утвореного внаслідок деіндустріалізації та економічного занепаду [3]. Для цього етапу характерне превалювання “вертикальної” (“жорсткої”) моделі промислової політики. З цих міркувань інструментарій політики, яка має проводитись в Україні, повинен забезпечити певну селективність по відношенню до суб’єктів і об’єктів політики з точки зору визначення пріоритетів, спрямування ресурсів і формування відповідної мотивації до діяльності у тих чи інших сферах виробництва.

Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення яка досягається завдяки посиленню процесів диверсифікації і зростанню диференціації праці, енергетичного устаткування виробництва, перетворення науки у виробничу (економічну) силу і розвитку раціонального управління виробництвом.

Тобто в сучасних умовах модернізація стала чинником створення економічних форм і інститутів, сприяючих розвитку і домінуванню товарно-грошових відносин у виробництві, споживанні і примушенні до праці, що привело до розвитку капіталізму. Це, у свою чергу, спричинило розвиток і розповсюдження ринкових відносин, формування і розвиток національних і транснаціональних ринків.

В свою чергу використання досягнень науки в бізнесі сприяло науково-технічній революції і перетворенню науки на одну з важливих виробничих сил. Економічна модернізація також припускає постійне вдосконалення методів управління економікою і виробничих технологій, що сприяло появі раціональної бюрократії, менеджменту і економічної науки. Таким чином, під економічною модернізацією в зв’язку з цим слід розуміти структурні, технологічні і інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

Особливістю сучасного етапу дослідження розвитку економічних систем різних рівнів виступає усвідомлення зростаючого ступеня нерівноважності в енерго-мас-інформаційних обмінних процесах життєдіяльності організацій, що функціонують переважно за принципом відкритих систем і що змінюють місце свого існування до якісно інших форм. На цьому етапі з розвитком пізнавальної діяльності людини відбувається проникнення синергетичної парадигми і в багато сфер інституційних досліджень.

Відповідно, поділ економічних суб'єктів на новаторів і консерваторів – початковий пункт економічної еволюції. Він властивий всім формаціям: новаторами можуть бути і вожді первісних племен, і рабовласники, і поміщики, і капіталісти, і директори соціалістичних підприємств. Це означає, що економічна еволюція складає ту спільність, яка об'єднує всі соціально-економічні формації. Вона відбувалася, відбувається і, ймовірно, відбуватиметься до тих пір, поки існує людська цивілізація.

Як основу економічної еволюції можна виділити мале підприємництво, яке є особливим типом підприємницької діяльності, який слід розглядати як єдність соціально-економічної і організаційно-технічної суті цього явища, тобто єдність підприємницьких (виробничих) відносин і продуктивних сил як сукупність матеріально-речових елементів виробництва, робочої сили і форм організації виробництва. Саме єдність переваг, які мають малі форми організації виробництва, з перевагами підприємницької діяльності дає якісно новий феномен – мале підприємництво. Мале підприємництво є важливим структуроутворюючим чинником ринкової економіки. Мале підприємництво історично і логічно було необхідною передумовою створення ринкового середовища, первинною початковою формою ринкового господарювання у вигляді дрібнотоварного виробництва, яке грало структуроутворюючу роль в історії становлення змішаної економіки ринкового типу.

В Україні режими активізації розвитку підприємництва можуть бути систематизовані у вигляді чотирьох груп: організаційно-правові, фінансові, економічні і соціальні. Важливим є використання їх в комплексі на макро-, мезо- і мікрорівнях. Так, ефективне використання режимів страхування,

кредитування, санації і банкрутства на мікрорівні неможливе без реалізації механізмів, пов'язаних з вдосконаленням нормативної і правової бази, проведенням відповідної політики держави, розробкою програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Обмеження здатності національної економіки створювати додану вартість і прибутки є однією з основних причин кризових явищ, з якими зіткнулася промисловість України. Відсутність прибутків або їх обмеженість у просторі та часі, а також обмежені можливості збільшення норми прибутку мають наслідком відсутність мотивації до ведення бізнесу і, як наслідок, до інвестицій і розширення виробництва. Так само це обумовлює і обмеженість фінансових ресурсів для приватних інвестицій і скорочення бюджетних доходів, за рахунок яких також можливо стимулювати розвиток національної економіки. Зазначені явища вказують на кризу інституційної моделі, на якій засновано отримання прибутку.

У період до 2014 р. в Україні сформувалися такі інституційні умови, за яких домінуючим напрямом максимізації прибутків у бізнесі, окрім використання природних переваг, стало штучне заниження відносних витрат ведення бізнесу. У той же час основною конкурентною перевагою, необхідною для одержання прибутку, стала економічна влада, до якої відносяться: монопольна ринкова влада; вертикальна інтеграція; внутрішньо-корпоративна влада, що диктує режим і умови оплати праці; доступ і використання в приватних цілях державної, зокрема, правоохоронної і судової влади; використання приватного насильства, як легалізованого (структури безпеки), так і кримінального порядку тощо. Проте такий механізм одержання економічного прибутку шляхом захоплення і розподілу ренти влади має свої межі, які наразі можна вважати вичерпаними.

Як вирішення визначених проблемних питань доцільним є використання державних холдингових компаній і державного замовлення, які мають стати ключовим елементом державного стимулювання випереджаючого розвитку виробництва продукції переробних галузей, насамперед наукомістких і високотехнологічних виробництв, які замикають на собі міжгалузеві

технологічні ланцюги й можуть розглядатись як “точки зростання” через здатність створювати мультиплікативний ефект зростання економічної та інноваційної активності в суміжних виробництвах. Важливим завданням структурно-виробничої оптимізації є правильний вибір галузевих пріоритетів, на яких повинні концентруватися ресурси країни і надаватися відповідна державна підтримка. Перевага має віддаватися тим виробництвам, що забезпечать здійснення країною своєї місії.

Модернізація країн, що розвиваються, призвела до становлення в них неоіндустріального економічного базису і моделі соціуму, що надбудовується над ним, з властивими розвиненому модерну ціннісними і ідейними установками. Наслідком стало переміщення в нові індустріальні країни частини промислового потенціалу, переважно з технологіями 4-го технологічного устрою, розвинених держав Заходу. Скорочення їх індустріального базису за рахунок технологій 3-го та 4-го устроїв, “деіндустріалізація”, пояснювалося необхідною трансформацією економічної основи суспільств, що входять в період розвитку “після модерну”.

Завершення індустріальної модернізації стає основою для успішного розвитку постіндустріальної модернізації. Під постіндустріальною модернізацією розуміється перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Процес постіндустріальної модернізації в світі почався трохи більше 30 років тому та поки що не завершений. Драйверами розвитку постіндустріальної модернізації є вплив науки, що посилюється, на виробництво. Ця стадія модернізації закріплює пріоритет за інженерами і ученими, збагачує індустріальний світ новими рисами і властивостями.

Ключовими при цьому виступають індикатори, що характеризують питому вагу доданої вартості та праці в матеріальній сфері, найяскравіше відображають відхід від аграрної та сировинної спеціалізації регіонального індустріального комплексу у бік економіки знань. Ситуація, що склалася, характеризує досить збалансований координований розвиток індустріальної та постіндустріальної модернізацій. Це дозволяє отримувати високий синергетичний ефект, що виявляється у випереджаючому зростанні індексу

інтегрованої модернізації всієї системи – України – по відношенню до відповідних індексів окремих її складових – економічних районів. Поки це можливо за рахунок стійкості процесів завершення індустріальної модернізації у всіх економічних районах України. Надалі вузька спеціалізація старопромислових регіонів гальмуватиме завершення індустріальної та зумовить посилену стагнацію постіндустріальної модернізації. В результаті інтегрована модернізація змінить свій розвиток на деградацію.

В той же час сучасна модель глобалізації розглядає світову економіку як багаторівневу систему. Верхній рівень становить мережу “воріт в глобальних мир”, які представляють собою компактні території мегаполісів. Дані мегаполіси виконують функції транспортних вузлів, фінансових центрів, центрів освіти, науки і політичного впливу, а також забезпечують доступ до глобальної економіки великих територій, що входять в сферу їх економічного і політичного тяжіння. У зв’язку з цим, актуальним завданням стратегії розвитку території повинно ставати входження в багаторівневі мережі глобальних міст і регіонів, що актуалізує завдання оцінки стану та перспектив розвитку промислових міст в контексті пост- та неоіндустріального розвитку

З огляду на зазначене індустріальний вектор розвитку нового типу міст та їх агломерацій більш актуальний для України як для країни, яка звикла та отримує задоволення від виробництва товарно-матеріальних цінностей. Нові часи потребують нових підходів до процесів індустріалізації. У сучасному світі актуальності набирає концепція нової індустріальної політики (неоіндустріалізація), яку втілюють у себе такі індустріально розвинені країни як Китай, США, Росія. Неоіндустріалізація активізує економічні та соціальні процеси шляхом різкого зростання вимог до кваліфікації робітників, появою нових спеціальностей, новими вимогами до розташування промислових об’єктів на території міста, посиленням вимог до якості та розвиненості інфраструктури, залученням малого та середнього бізнесу до мережевих структур для посилення динаміки промислового розвитку.

В Україні істотний вплив на низькі темпи розвитку процесів модернізації міської агломерації надає слабе використання можливостей міст-ядер і

нерозвиненість вертикальних і горизонтальних механізмів, здатних зробити позитивний вплив на міста супутникової зони. В першу чергу це відноситься до міст Запоріжжя та Бердянськ, які недостатньо ефективно використовують можливості агломераційного ефекту в нарощуванні виробничого і інтелектуального потенціалів, стимулювання розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, зародження та становлення нових галузей виробництва міської агломерації.

Для окремих регіонів альтернативою постіндустріалізації є нова індустріалізація, яка науку та освіту розглядає не як самостійну галузь виробництва, а як чинник виробництва. Маючи достатній промисловий базис, міста Полтавської області можуть сприяти впровадженню науки та освіти в індустріальну систему шляхом посилення партнерства між ними, що гарантовано запустить механізми поетапного зростання інноваційного, кваліфікаційного та продуктивного потенціалу економіки регіону.

При цьому необхідно відмітити, що в переважній кількості міст процеси постіндустріалізації і неоіндустріалізації носять стійкий “затухаючий” характер, який вимагає внесення в стратегії розвитку області і міст термінових і рішучих заходів по зміні тенденцій, які склалися і які якнайкраще можуть бути реалізовані лише в режимі самостійного формування і використання фінансової бази регіону.

Як результат попередніх можна сформулювати твердження, що сучасна структурна криза і формування глобального постіндустріального суспільства, в якому у край висока цінність нематеріальних активів, – образів, ідей, концептів, ідентичностей, символів, міфів, текстів, культурних і технологічних зразків, об’єктів інтелектуальної власності породжує уявлення про програмування розвитку, про те, що майбутнє можна не лише прогнозувати, але і ефективно моделювати.

При цьому постіндустріальна модернізація відбиває перехід економіки від індустріального типу розвитку до інформаційної економіки або економіки знань. Неоіндустріальна модернізація – це й розвиток індустріального базису на основі сучасних інноваційних технологій. Наприклад, для добувної

промисловості, домінуючої на території Донецько-Придніпровського субрегіону, процес неоіндустріалізації відбивається не в нарощуванні здобичі сировини і її експорту, а в розширенні лінійки продукції високих переділів, у тому числі глибокій і комплексній переробці вугілля, розвитку інноваційно орієнтованого малого бізнесу.

На даний час накопичилося дуже багато соціальних проблем, які свідчать про низький рівень соціального розвитку. В розвинених країнах рівень соціального розвитку характеризується поняттям середній клас, чисельність якого складає біля 70%. Саме він визначає політичний та соціальний курс держави [6]. Як однією з причин існуючого стану можна визначити тезу, що процес становлення підприємництва в умовах переходу до ринку неминуче буде супроводжуватися відмовою від сформованих у масовій свідомості десятиріччями стереотипів і довгим болісним процесом освоєння нових цінностей. Серед останніх, немаловажним є той факт, що найкращу політичну й економічну організацію суспільства формують середні верстви. Відповідно і держави тим краще управляються, чим більшу частку в них становлять представники середнього класу. Таким чином, найбільш зацікавленими в стабільності суспільства є, так звані “середні верстви”, питома вага представників яких у соціальній структурі суспільства і забезпечує цю стабільність.”

Основою при цьому виступає “мале підприємництво, якщо воно підтримується в здоровому стані, створює сприятливі умови для поділу влади, перешкоджаючи, з одного боку, її концентрації, а з іншого – сприяючи побудові сильного середнього класу.

В той же час проблема створення “нового українського середнього класу” не може вирішуватися без врахування того, що вже існувала значна верства, яка утворилася в радянський період. Мова повинна йти не про створення “нового середнього класу”, а створення таких умов реформування суспільства і переходу до ринку, за яких могла б відбутися соціально-економічна еволюція, що робить велику частину наявної середньої верстви, основою нового

середнього класу, включену в ту соціальну ієрархію, що буде базуватися на новому економічному і політичному фундаменті.

Основні причин, які стримують розвиток малого підприємництва як основи формування середнього класу називаються: суперечливість і неповнота діючих нормативно-правових актів; надмірна зарегульованість економічних процесів; невпорядкованість відносин власності і корпоративних прав; відсутність системи фінансування і кредитування; невизначеність податкового законодавства відносно малого бізнесу і громіздка система оподаткування; нерозвиненість ринкової інфраструктури на державному, регіональному і місцевому рівнях; ускладнені процедури реєстрації і надмірне ліцензування видів підприємницької діяльності; відсутність внутрішньої мотивації для інвестицій і впровадження нових технологій; обтяжена система обліку й звітності; брак професійних знань і досвіду заняття малим бізнесом. Здійснення сучасного менеджменту, організації виробництва і збуту продукції (робіт, послуг) [7, с. 185].

На основі зазначеного можна стверджувати, що одним з найважливіших завдань, що стоять сьогодні перед державою і суспільством в Україні є модернізація образу підприємця й у теоретичному мисленні, і, як наслідок, у повсякденному творенні; руйнування сформованих раніше ідеологічних стереотипів, і, в остаточному підсумку – трансформація “образу ворога” не тільки в соціально допустиму і морально виправдану фігуру, але й у необхідний елемент ринкових відносин, що виступає каталізатором розумної господарської енергії. Підприємець – відправна точка кожної “інноваційної хвилі”, що змінює матеріальний базис і сам вигляд суспільства.

Варто зазначити щодо сучасної економіки, яка по суті є креативною економікою, її головна рушійна сила – креативність, тобто створення практичних нових форм, при цьому знання і інформація є знаряддями та робочим матеріалом креативності, а її продукт – інновація в будь-якій формі. Бурхливе зростання творчої активності спостерігалось в минулому столітті, особливо в його другій половині, але зараз ця діяльність переходить з периферії в центр всієї економічної інфраструктури.

В формуванні середнього класу університет є ключовим інститутом креативної економіки, але його внесок у економічний розвиток не прямолінійний. Його роль є багатобічною, вона не обмежується створенням проектів, що мають комерційний потенціал. Університет повинен грати три взаємозв'язані ролі в області трьох “Т” креативного капіталу: технології, виступаючи як центри передових досліджень; таланту, притягуючи талановитих людей, ведучих дослідників і вчених і генеруючи створення науково-практичних підприємств; толерантності, сприяючи створенню прогресивного і відкритого людського клімату [7, с. 190].

В Україні не лише є середній клас, він уже став класом політичним. І готовий підтримати – інтелектом, ресурсами, прямою дією – політиків чи акції, у щирість та потрібність яких вірить. Однак для такої підтримки висуваються дуже високі вимоги щодо наповнення політичних пропозицій реальним змістом.

Основою неоіндустріальної модернізації мають бути нано-, біо- і інформаційні технології та виробничо-інноваційні мережі, відповідно міста промислових регіонів країни в цілому повинні будувати стратегію розвитку на основі моделі неоіндустріалізації, яка передбачає розвиток сфери високотехнологічної індустрії, автоматизації і комп'ютеризації продуктивних сил, заміні фізичної праці розумовим, що кардинальним чином змінює характер праці та структуру трудового балансу міста.

Висновок. Для міст і регіонів украї важливий перехід до планованого розвитку на основі реалізації чітких і системних довго- і середньострокових стратегій, орієнтованих на навчання впродовж всього життя. Зростання цієї соціальної складової громади міста обумовлює збільшення рівня оплати та продуктивності праці, максимізував рівень зайнятості. Багатство міста безпосередньо залежить від рівня ефективної зайнятості в ньому та продуктивності праці його працівників. Дорога та продуктивна робоча сила, що має високий рівень освіти і кваліфікації, – це основа формування середнього класу, головного “драйверу” прискорення процесів пост- і неоіндустріальної модернізації всіх сфер соціально-економічної системи міста. Як наслідок одним

з найбільш вузьких місць на шляху розвитку національної економіки є неадекватність інституціонального середовища, що визначає набір тих можливостей, які приносять найбільшу вигоду в умовах цієї країни, що історично склалися. Це середовище може заохочувати навички і знання, які слід розвивати для отримання вигод від перерозподілу доходів (витягання ренти), або ті навички і знання, які потрібно для інноваційного розвитку виробництва.

Список використаних джерел

1. Стратегия Европы 2020 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm.
2. Harvey D. Spaces of Global Capitalism : Towards a Theory of Uneven Geographical Development / D. Harvey. – L., N.Y., 2006. – 436 p.
3. Целевая программа развития и поддержки малого и среднего предпринимательства в городе Донецке на период до 2020 года: моногр. / А.А. Лукьянченко, А.И. Амоша, Г.А. Гришин, В.И. Ляшенко и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – 2-е изд., доп., перераб. И испр. – Донецк, 2013. – 214 с.
4. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
5. Гриценко А.А. Методологічні основи модернізації України / А.А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – №1. – С. 38 – 47; № 2. – С. 4-12.
6. Полудённый Ю. Почему в Украине жить не хорошо. Об экономике, культуре, нации... [Электронный ресурс] / Ю. Полудённый. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/general/society/articles/423193/>.
7. Ляшенко В.І. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або “крах проекту”? : монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Київ, 2015. – 196 с